

TEISMO EKSPERTIZĖS IŠVADŲ FORMULAVIMO PRAKTIKA IR PROBLEMS

Dalia Talalienė

Lietuvos teismo ekspertizės centras, Lvovo g. 19^a, 2600 Vilnius
Telefonas 72 30 48
Elektroninis paštas info@ltei.lt

Pateikta 2000 m. spalio 30 d.

Parengta spausdinti 2000 m. lapkričio 13 d.

Recenzavo Lietuvos teismo ekspertizės centro direktorės pavaduotojas doc. dr. J. Rinkevičius ir šio centro direktorės pavaduotojas dr. V. Jankauskas

S a n t r a u k a

Straipsnyje nagrinėjama Lietuvos ir užsienio šalių teismo ekspertų išvadų formulavimo praktika. Parodyta, jog tai pačiai reikšmei nusakyti ekspertai vartoja skirtingus terminus ir gana skirtingas išvadų formuluotes, o tai apsunkina išvadų interpretavimą.

Straipsnyje analizuojamos tikimybinių, galimybinių ir neigiamų išvadų formuluotės, aptariamoms identifikacinių tyrimų pakopos. Teigiama, jog ekspertizės terminų standartizavimo ir išvadų formų derinimo klausimai turėtų būti aptariami Europos ekspertinių įstaigų sąjungos darbo grupėse, o Lietuvoje teismo ekspertizės metodologinėms (o ir kitoms) problemoms spręsti tikslinga įsteigti ekspertinių įstaigų veiklos koordinacinę tarybą.

Teismo ekspertizės išvada – tai viena iš labiausiai paplitusių procesinių specialiųjų žinių panaudojimo formų, galutinė ekspertinio tyrimo rezultatų išraiška. Loginio aspekto – tai aiškiai ir glaustai suformuluotas atsakymas į pateiktus klausimus.

Nuo loginės teismo ekspertizės išvadų formos labai priklauso jų informacinė ir įrodymoji reikšmė. Todėl išvadų formulavimo klausimai yra labai aktualūs tiek teismo ekspertams, tiek ir teisėsaugos institucijų darbuotojams.

Šią problemą nagrinėjo žymūs rusų mokslininkai kriminalistai: R. Belkinas, A. Vinbergas, V. Koldinas, V. Mitričevs, J. Orlovas [1; 2; 3; 4; 5], ji aptariama ir Vakarų šalių mokslininkų ir ekspertų praktikų: S. Stracho, H. Klani, J. Thompsono ir kt. [6; 7; 8].

Lietuvos teismo ekspertų išvadų analizė rodo, jog skirtingų institucijų teismo ekspertai ir net tos pačios įstaigos, tačiau skirtingų sričių specialistai (chemikai, balistai, raštotyrininkai ir kt.) išvadas formuluoja gana skirtingai – tai pačiai reikšmei nusakyti vartojamos skirtingos išvadų formos ir neretai tie patys terminai vartojami skirtingoms reikšmėms pažymėti. Tai pasunkina ekspertizės išvadų interpretavimą, klaidina proceso dalyvius.

Didelė ekspertizės išvadų formų įvairovė, laisvas ir dažnai netikslus terminų vartojimas pastebimas ir Vakarų Europos šalių – Lenkijos, Anglijos, Švedijos, Suomijos ir kt. – teismo ekspertų ekspertizės aktuose (raportuose).

Europos ekspertinių įstaigų sąjungos vadovų pasitarimuose ir šios sąjungos darbo grupėse pabrėžiamas „geros praktikos“ klausimas ir kaip viena iš svarbiausių problemų pažymima ekspertizės terminų bei išvadų formų standartizavimas ir derinimas.

Tikimybinės ekspertizių išvados

Tikimybinės išvados, jų interpretavimas sukelia daug diskusijų. Tačiau reikia pažymėti, kad Vakarų Europos šalių ekspertai diskutuoja ir aiškinasi, kaip turi būti išreikšta tikimybė, kad tokia išvada būtų suprantama proceso dalyviams, o pas mus vyrauja apskritai neigiamas požiūris į tikimybinės išvadas. Toks požiūris susiformavo dėl netinkamo didelės teisėsaugos institucijų darbuotojų dalies tikimybinių išvadų traktavimo kaip „spėliojimų“. Tam, kad tikimybinės išvados vertinamos neigiamai, matyt, turėjo įtakos ir 1977 m. TSRS Aukščiausiojo Teismo plenumo nutarimas, jog teismo nuosprendis neturi būti grindžiamas tikimybine ekspertizės išvada. Ekspertizių kokybė buvo vertinama atsižvelgiant į kategoriškų ir tikimybinių išvadų santykį, o tai iš esmės klaidinga.

Tikimybinės išvados turi labai tikslų mokslinį pagrindą. Reikia skirti tokias kategorijas, kaip „patikimumas“ ir „tikimybė“.

Tikrumo, tiesos porinė kategorija yra „klaida“, „suklydimas“. Tarp jų nėra tarpinių kategorijų. Sprendimas gali būti teisingas arba klaidingas.

Patikimumo porinė kategorija yra „tikimybė“. Tikimybė gali būti įvairių laipsnių – abejotina, daugiau ar mažiau patikima.

Tikimybės sąvoka pradžioje atsirado matematikoje ir čia ji turi tikslią kiekybinę išraišką. Tačiau šiuo metu *tikimybės sąvoka* yra vartojama labai plačiai ir tais atvejais, kai negalima kiekybinę išraišką. Loginei tikimybei nebūtina matematinė išraiška. Ekspertinėje praktikoje susiduriame tiek su matematine, tiek ir su logine tikimybės išraiška.

Prof. A. Eismanas, remdamasis matematine teorema, pagrindė tikimybinio žinojimo perėjimą į patikimą. [9] Pagal šią teoremą dviejų ir daugiau įvykių (objekto požymių) sutapimo tikimybė lygi jų tikimybių sandaugai. Jeigu yra 4 požymiai (arba įvykiai), kurių atsiradimo tikimybė 0,5, tai jų atsiradimo vienu metu tikimybė lygi jų sandaugai $0,5 \times 0,5 \times 0,5 \times 0,5 = 0,06$. Taigi, jeigu 1 požymio (įvykio) atsiradimo tikimybė yra 50 iš 100, tai jų visų atsiradimo vienu metu tikimybė bus jau tik 6 iš 100.

Prisiminkime Bertiljoną, kuris prieš 100 metų, remdamasis Kettle dėsniumi, parengė antropometrinių sistemą, pagal kurią žmogaus kūno proporcijų sutapimų tikimybė yra tokia: jeigu 1 matmuo, tai 1:4, jeigu 2 – 1:16, jeigu 11 – 1:4 100 000 (J. Torvaldas „Kriminalistikos keliai ir klystkeliai“). Taigi, kuo daugiau požymių lyginama, tuo atsitiktinių sutapimų tikimybė mažesnė. Šių schemų ypatumas yra tas, kad išvados patikimumas niekada negali pasiekti 1. Tai yra dydis, artėjantis prie 1. Ir tai reiškia, kad abstrakti sutapimų galimybė visada išlieka (kad ir pirštų pėdsakų).

Matyt, todėl Vysbadeno kriminalistikos technikos instituto ekspertai, bandydami atsakyti į identifikacinius klausimus, pavyzdžiui, atlikdami rašysenos, fonoskopines ekspertizes, apskritai nepateikia kategoriškų išvadų. Vartojamos tik tokios išvadų formuluotės:

- tikimybė artima tikrumui;
- labai didelė tikimybė;
- didelė tikimybė;
- tikimybė (tikėtina, kad...).

Janet Thompson [8] rašo: „Išvadą galima vadinti moksline nuomone, ji niekada nebūna tiksli. Priešingai nei tikisi profesionalai, moksle nėra nieko tikslaus. Tikslus mokslas – savaime neįmanomas“. Toliau ji aiškina, kad to nereikia suprasti, kaip kategoriškų išvadų neigimą apskritai. Ji pabrėžia, kad svarbu jas tik teisingai interpretuoti: patyręs rašysenos ekspertas, remdamasis atitinkamomis metodikomis ir patirtimi (rašysenos ekspertizėse statistika nenaudojama), gali kategoriškai teigti, jog dokumentą parašė įtariamasis, nors tikimybė, kad iš tam tikro gyventojų skaičiaus atsiras taip pat rašantis žmogus, yra.

Tam, kad tikimybinė išvada būtų vertinama objektyviai (kiek jos patikimumas priartėjęs prie 1 (ar nutolęs)), siūloma naudoti tikimybinių išvadų laipsnių skalę*. Skirtingų šalių, skir-

* Dar 1980 m. vokiečių mokslininkas Nisse'as siūlė iki 12 pakopų numeruotas tikimybių skales, tačiau ekspertinėje praktikoje jos neprigijo.

tingų institucijų, o ir tos pačios institucijos, tačiau skirtingų ekspertizės rūšių ekspertai naudoja skirtingas skales – 2; 4 arba 6 pakopų. Manytume, jog tam, kad proceso dalyviams būtų lengviau įvertinti tikimybinę išvadą, akto tiriamojoje dalyje, apibendrinant tyrimo rezultatus, tikslinga pateikti visų atliekant šią ekspertizės rūšį naudojamų tikėtinų išvadų skalę ir tada suformuluoti atitinkamo laipsnio tikėtiną išvadą tuo konkrečiu atveju (kaip daro Vokietijos Vysbadeno kriminalistikos technikos instituto ekspertai).

Lengviausia interpretuoti ir objektyviai vertinti tikimybinę išvadą, kai tikimybės išraiška procentinė. Pavyzdžiui, „... tikimybė 97 proc. ...“. Tai reiškia, kad pasikartojimų tikimybė – 3 atvejai iš 100. Tačiau procentinė tikimybės išraiška galima tik tuo atveju, kai yra skaitmeninės požymių (rodiklių) reikšmės arba statistikos duomenys apie šio požymio (objekto, kuriam būdingi požymiai) paplitimą (populiacijoje, gamtoje, buityje ir pan.). Taip, pavyzdžiui, Švedijos, Anglijos ekspertai remiasi statistikos duomenimis, atlikdami DNR ekspertizės, vokiečių ekspertai turi didelę duomenų apie lengvųjų automobilių lako–dažų dangų paplitimą bazę.

Vakarų šalių teismo ekspertai, atlikdami identifikacinius tyrimus, vis plačiau naudoja Bayeso formulę, padedančią apskaičiuoti panašumo koeficientą.

Objektų identifikacijos pakopos ir išvadų formos

Problemiškos ir dažnai nevienareikšmės išvadų formuluotės pateikiamos tais atvejais, kai (dėl įvairių priežasčių) individualios priklausomybės nustatyti negalima. Identifikuojant individą (subjektą) formuluojamos tikimybinės išvados arba išvada, jog nustatyti nėra galimybės (nurodant to priežastį). Atliekant identifikacinius objektų tyrimus, tarp tikimybių išvadų ir negalėjimo pateikti išvados yra tarpinė identifikacijos pakopa (arba pakopos). Skirtingų ekspertinių institucijų, o ir tos pačios įstaigos ekspertai, atlikdami skirtingas ekspertizų rūšis, šiam tarpiniam identifikacijos lygiui pažymėti naudoja labai įvairias išvadų formas. Toliau, remiantis Lietuvos teismo ekspertizės centro, Policijos departamento Kriminalistinių ekspertizų tarnybos, Rusijos federalinio teismo ekspertizų centro, Krokuvos teismo ekspertizės instituto, Švedijos nacionalinės teismo ekspertizės laboratorijos, Kijevo teismo ekspertizės mokslinio tyrimo instituto ekspertizės aktų analize, pateikiamos būdingiausios tokių išvadų formuluotės:

- „... pluoštai, rasti ant..., yra bendros priklausomybės kaip ir ...“;
- „... pluoštai... yra bendros grupinės priklausomybės, kaip ir ...“;
- „... pluoštai, rasti ant ..., ir lyginti pateikto K. megztinio pluoštai yra to paties tipo“;
- „... lyginamieji audiniai sutampa pagal storį ir pluošto sudėtį, taigi jų kokybė vienoda ir jie yra panašūs“;
- „... lyginamieji alyvos pavyzdžiai pasižymi labai panašiomis savybėmis“;
- „... stiklo nuolaužos (lako ir dažų dalelės), rastos ..., ir automobilio ... yra vienos grupės, kas neprieštarauja prielaidai, kad yra iš to automobilio“.

Išvadų formuluotės apie objektų „panašumą“, „sutapimą pagal požymius“ arba „sutapimą pagal savybes ir kokybę“ nepriimtinos, nes jose nėra galutinio ekspertinio (kriminalistinio) įvertinimo. Visada galima surasti sutampančių net skirtingų objektų požymių, ir atvirkščiai. Terminas „panašus“ apskritai nepriimtinas identifikacinėse ekspertizės išvadose (ir skirtingų asmenų rašyenos gali būti labai panašios). Ekspertas privalo įvertinti tiek sutampančių, tiek ir besiskiriančių požymių informacinę reikšmę atliekant kriminalistinę identifikacijos ekspertizę.

Manytume, jog tokiais atvejais, t.y. pažymint žemiausią identifikacijos pakopą (tarp tikėtinai išvados ir išvados, kad negalima nustatyti tapatybės), tinkamiausia formuluotė yra „bendras grupinis priklausomumas“. Rusijos federalinio teismo Ekspertizės centro ekspertai išskiria dar vieną (žemesnę už grupinį priklausomumą) pakopą – rūšinį priklausomumą. Manytume, ir tuo įsitikinome apibendrinami tokių ekspertizų išvadų panaudojimą (interpretavimą) teismuose, toks skaidymas į dvi pakopas, nekonkretizuojant „rūšies“ ir „grupės“ apimtį (t.y. nepasiremiant statistikos rodikliais), yra beprasmiškas.

Galimybės ekspertizų išvados

Jos dažnai painiojamos su tikimybinėmis išvadomis. *Galimybė* ir *tikimybė* nėra sinonimai. Ekspertiniais tyrimais nustatoma ne abstrakti galimybė, o fizinė galimybė tik konkrečiomis griežtai apibrėžtomis sąlygomis. Pavyzdžiui, ar galėjo iššauti šautuvas nenuspaudus gaiduko; ar galėjo vairuotojas išvengti susidūrimo tam tikromis (nurodomos) sąlygomis.

Tikimybė – tai žinojimo, pažinimo laipsnis, jo pagrįstumo matas, o galimybė – objektų (subjektų) būvis. Tikimybė, kaip jau buvo pažymėta, surandant ir tiriant naujus požymius, gali didėti, o galimybė konkrečiomis sąlygomis išlieka ta pati. Atliekant identifikacinius tyrimus, galimybių išvadų apskritai negalima formuluoti jau vien todėl, kad galimybė visada susijusi su konkrečiomis sąlygomis. Pavyzdžiui, rašysenos ekspertizės išvada „... galėjo būti parašytas A“ priimtina tik tuo atveju, jeigu turima omenyje fizinė galimybė konkrečiomis sąlygomis (būdamas girtas, gulėdamas, sirgdamas psichine liga ar kitomis nepaprastomis sąlygomis).

Gana paplitusi tokia formuluotė „Drabužių pažeidimai padaryti duriamu–pjaunamu įrankiu (pateikiami parametrai), kuriuo galėjo būti ir tyrimui pateiktas peilis“. Jeigu tie parametrai (požymiai) yra bendrieji (grupiniai), daug teisingiau formuluoti: „... tokiems įrankiams priklauso ir tirti pateiktas peilis“. „Galėjo būti“ reiškia – „galėjo ir nebūti“. Taigi informacija nulinė. Tai iš esmės atsisakymas (beje, klaidinantis) išvados apie individualią priklausomybę.

Neigiamos ekspertizų išvados

Skirtingai formuluojami atsakymai ir nevienareikšmiškai vartojami terminai, bandant atsakyti į klausimus, ar ant vadinamųjų objektų nešiklių yra konkrečių medžiagų mikrodalelių, objektų sąveikos pėdsakų ir kt. Pateikiant neigiamas išvadas, vartojami terminai: „nėra“, „nenustatyta“, „nerasta“, „nepastebėta“. Matyt, išvadas „nenustatyta“ ir „nerasta“ objektyviai galima įvertinti tik tuo atveju, jei bus nurodytas taikyto metodo tikslumas, o išvados formuluotė „nuotraukos perklijavimo požymių nepastebėta“ – netinkama (pastabumo neįvertinsi, jo mato nepateiksi).

Išvados ir siūlymai

Apibendrinant straipsnyje nagrinėjamą medžiagą, galima daryti tokias išvadas:

1. Lietuvos ir kitų šalių ekspertinėje praktikoje laisvai ir dažnai netiksliai vartojami terminai, labai įvairi teismo ekspertizės išvadų forma. Tai sunkina ekspertizės išvadų interpretavimą, neretai menkina jų įrodomąją reikšmę.

2. Derinti ekspertizų išvadų formuluotes, standartizuoti vartojamus terminus yra vienas iš aktualiausių Europos ekspertinių įstaigų sąjungos (jos darbo grupių) uždavinys.

Lietuvoje tikslinga įsteigti ekspertinių įstaigų veiklos koordinacinę tarybą, kurios viena iš funkcijų galėtų būti ir teismo ekspertizės metodologinio pobūdžio problemų sprendimas.

3. Teisės studijų, ekspertų kvalifikacijos kėlimo, teisėjų ir kitų teisėsaugos institucijų pareigūnų mokomosiose programose reikėtų numatyti paskaitų ciklą apie teismo ekspertizės išvadų formas, jų interpretavimą, tikimybių išvadų įrodomąją reikšmę.

□ □ □

LITERATŪRA

1. **Белкин Р. С.** Курс советской криминалистики. Т. 2. – Москва, 1978.
2. **Белкин Р. С., Винберг А. И.** Криминалистика и доказывание. – Москва, 1969.
3. **Колдин В. Я.** Идентификация при расследовании преступлений. – Москва, 1978.
4. **Митричев В. С.** Вопросы теории судебной идентификации. Труды ЦНИИСЭ, вып. 2 – Москва, 1970.

5. **Орлов Ю. К.** Формы выводов в заключении эксперта. – Москва, 1981.
6. **Strach S. J.** Probability conclusions in handwriting comparisons. International Journal of Forensic Document Examiners. – Canada, 1998. Vol 4. No 4.
7. **Klami H. T.** Exploring and Explaining probabilities. – Helsinki, 1997.
8. **Thompson J.** Evidence Interpretation and the Nature of Science, X ENFSI meeting. – Paris, 1998.
9. **Эйсман А. А.** Некоторые вопросы оценки как количественной характеристики достоверности доказательств. Вопросы кибернетики и права. – Москва, 1967.

The Practice and Problems in Forensic Examination Conclusion Wording

D. Talalienė

Forensic Science Centre of Lithuania

SUMMARY

The paper deals with Lithuanian and foreign countries forensic examination conclusion wording. Here is shown that examiners use different terms for the same meaning. This fact makes difficulties in the interpretation of the evidence.

The probable, possible and negative conclusion wordings are discussed in the article. Also the levels of identification are considered. The standardisation of forensic terms and harmonisation of conclusion wording could be conferred in working groups of the European Network of Forensic Institutes (ENFSI). The forming of the Board of Lithuanian Forensic Institutions could be useful for solving methodology and other problems in forensic examination.

